

Bemötande av brottsoffer

Handbok

Handbok
Utvecklingscentrum Göteborg
Februari 2012
Uppdaterad juni 2016

Innehållsförteckning

1	Inledning	3
1.1	Bakgrund	3
1.2	Syfte	4
1.3	Arbetet med handboken	4
2	Nationell och internationell utveckling.....	5
3	Bemötande av brottsoffer	7
3.1	Begreppen brottsoffer och målsägande	7
3.2	Vad är "gott bemötande"?	8
4	Brottsoffers rättigheter i brottmålsförfarandet	10
4.1	Inledning	10
4.2	Under förundersökningen.....	10
4.3	Under huvudförhandlingen	11
4.4	Efter huvudförhandlingen	12
5	Objektivitetsprincipen	14
5.1	Allmänt	14
5.2	Objektivitetsprincipen och åklagarens förhållande till brottsoffret	14
6	Åklagaren och mötet med brottsoffret.....	16
7	Hjälp och stöd till brottsoffer	18
7.1	Inledning	18
7.2	Målsägandebiträde och stödperson	18
7.3	Kontaktförbud m.m.	20
7.4	Tolk.....	20
7.5	Brottsoffer med funktionsnedsättning.....	20
7.5.1	Allmänt	20
7.5.2	Definitioner	20
7.5.3	Handläggningen	21
8	Särskilt om barn.....	22
8.1	Inledning	22
8.2	Barnkonventionen	22
8.2.1	Riktlinjer för barn som är brottsoffer och vittnen.....	23
8.3	Barn som bevittnat våld mot närstående	23

1 Inledning

1.1 Bakgrund

Riksåklagarens allmänna råd Målsägande i brottmål (RÅC I:122) – som bl.a. behandlade frågor om enskilt anspråk och om hur åklagaren borde förhålla sig till målsäganden – upphävdes den 1 januari 2000.¹ Sedan dess har det inte funnits nationella riktlinjer eller föreskrifter för åklagarnas kontakter med målsäganden.

Efter upphävandet av de allmänna råden har frågan behandlats i flera utredningar, betänkanden och andra dokument, däribland Åklagarmyndighetens handlingsplan Brottsoffer – En redovisning av tre regeringsuppdrag, som utkom i februari 2003. En utgångspunkt för handlingsplanen var att brottsoffer enkelt skulle kunna få kontakt med åklagaren. Ett mål i handlingsplanen var att utarbeta en handbok för åklagarens bemötande av brottsoffer.

Bemötandefrågorna har under en följd av år varit i fokus, bl.a. genom de upprepade satsningar regeringen gjort på utbildning av rättsväsendets personal om bemötande av brottsoffer. Brottsofferfrågan är ständigt aktuell i det dagliga arbetet inom rättsväsendet och i samhället i stort. Det pågår åtgärder för att ytterligare förbättra situationen för brottsoffer.²

Det övergripande ansvaret för brottsofferfrågor ligger på Brottsoffermyndigheten. Myndigheten har till uppgift att främja alla brottsoffers rättigheter, uppmärksamma deras behov och intressen samt att vara ett informations- och kunskapscentrum för brottsofferfrågor. Vidare är Brottsoffermyndigheten beredningsorgan till Brottsoffernämnden, vilken prövar frågor om brottsskadeersättning.

Brottsförebyggande rådet (Brå) utför årligen en nationell brottsoffer- och trygghetsundersökning (NTU). Underlaget i undersökningen utgörs av personer som i intervjuer besvarat frågor om utsatthet för brott, trygghetsupplevelse, förtroende för rättsväsendet samt erfarenheter av kontakter med rättsväsendet. I undersökningen för år 2015, NTU 2015, framkommer bl.a. att förtroendet för rättsväsendet ökat sedan mätningarna inleddes år 2006.³ Brå har även i en särskild rapport studerat målsägandes medverkan i rättsprocessen vid brott mot person, och då särskilt utifrån behov och erhållande av stöd. I rapporten framgår att det är centralt för målsägandes medverkan att hon eller han blir professionellt bemött och tagen på allvar. Andra viktiga aspekter som anges är att visa målsäganden

¹ RÅFS 1999:7.

² Se bl.a. Kommittédirektivet (Dir. 2010:78) En översyn av brottmålsprocessen.

³ NTU 2015 - Rapport 2016:1 s. 10 och ss. 124-126.

tålmod, ha erfarenhet och kunskap inom det aktuella brottsområdet samt att vara tillgänglig för frågor.⁴

Riksrevisionen har i sin rapport Brottsoffer – Myndigheternas hantering av ekonomisk kompensation på grund av brott (RiR 2011:18) belyst frågan om information till brottsoffer samt om brottsoffers svårigheter att få det skadestånd som utdömts. I rapporten presenteras också resultatet av en undersökning av hur brottsoffer upplevt den inledande kontakten med åklagaren och åklagarens tillgänglighet. Många var missnöjda med tidpunkten för det första mötet med åklagaren och 39 % träffade åklagaren först inne i rättssalen.

1.2 Syfte

Syftet med denna handbok är att fästa uppmärksamheten på brottsofferfrågorna samt att ge vägledning och skapa enhetlighet i bemötandet av brottsoffer. Det som sägs om gott bemötande gäller naturligtvis i relevanta delar även i förhållande till andra som kommer i kontakt med Åklagarmyndigheten.

Kunskap om brottsoffers situation är en viktig del i det vardagliga åklagararbetet och det är väsentligt att uppmärksamma följande frågor:

- Vad innebär ett gott bemötande?
- Är ett gott bemötande förenligt med objektivitetsprincipen?
- Vad kan åstadkommas i kontakten med brottsoffer?

Utvecklingscentrum Stockholm ansvarar för skadeståndsfrågor och när det gäller sådana frågor finns vägledning i rättspromemorian Skadestånd - Om åklagarens skyldighet att föra målsägandens talan ([RättsPM 2013:1](#)).

1.3 Arbetet med handboken

I arbetet med handboken har en referensgrupp deltagit och lämnat värdefulla synpunkter. Gruppen har bestått av företrädare för Åklagarmyndigheten, Advokatsamfundet, Brottsoffermyndigheten, Brottsofferjourenas Riksförbund och Barnombudsmannen.

⁴ Brottsförebyggande rådet, Rapport 2016:8, Målsägandes medverkan i rättsprocessen, s. 8.

2 Nationell och internationell utveckling

Brottsofferfrågan är ständigt aktuell på det nationella planet. I budgetpropositionen 2010/11:1 (s. 31-32) uttalar regeringen att varje brottsoffer ska få ett gott bemötande och adekvat information genom hela rättskedjan. Det betonas att det krävs god kunskap och återkommande utbildning om brottsoffers reaktioner och utsatta situation, liksom att bemötandet anpassas till individuella förutsättningar. Brottsoffer ska vidare ges tydlig och förståelig information om vad som sker i det enskilda ärendet. Myndigheterna inom rättsväsendet ska också informera brottsoffer om hur rättsprocessen går till. Ett annat område som regeringen hänvisar till är samverkan mellan myndigheter och ideella organisationer i frågor som berör brottsoffer.

Frågan om stöd och hjälp till brottsoffer har varit föremål för utredningar och förslag till lagändringar. Arbetet har lett till att brottsofferperspektivet har fått genomslag även inom rättsväsendet. Polis- och åklagarmyndigheterna har fått ett ansvar för att alltfler stöd- och hjälpinsatser görs i ett tidigt skede av en brottsutredning. Ett exempel är de riskbedömningar som polisen gör vid våldsbrott mot enskilda, vilka ligger till grund för beslut om hjälp och stödåtgärder. Ett annat exempel är lagstiftningen om kontaktförbud och målsägandebiträde. Inom domstolsväsendet har alltfler säkerhetsfrågor aktualiserats i fråga om skydd för brottsoffer och vittnen. Attityden har förändrats och situationen har förbättrats för båda kategorierna.

Den fria rörligheten för personer inom EU och det ökande resandet gör att fler människor riskerar att bli utsatta för brott i en annan medlemsstat än det land de själva bor i. Genom det europeiska brottsofferdirektivet som antogs 2012 har det fastställts miniminormer för brottsoffers rättigheter inom EU. Det framgår att brottsoffer bör erkännas och behandlas på ett respektfullt, hänsynfullt och professionellt sätt utan någon form av diskriminering på grund av bl.a. ras, hudfärg, etniskt eller socialt ursprung, genetiska särdrag, språk, religion eller övertygelse, politisk eller annan åskådning, tillhörighet till nationell minoritet, förmögenhet, börd, funktionshinder, ålder, kön, könsuttryck, könsidentitet, sexuell läggning, uppehållsstatus eller hälsa.⁵ Direktivet har genom författningsändringar som trätt i kraft den 1 november 2015 även implementerats i svensk rätt. Härigenom har brottsoffrens rätt till information, stöd och skydd stärkts samt även rätten att få information på ett språk som brottsoffret förstår. Denna information bör vara så tydligt

⁵ Europaparlamentets och rådets direktiv 2012/29/EU av den 25 oktober 2012 om fastställande av miniminormer för brottsoffers rättigheter och för stöd till och skydd av dem samt om ersättande av rådets rambeslut 2001/220/RIF.

utformad att brottsoffret på bästa sätt kan tillvarata sina intressen och rättigheter.

Brottsoffrens skydd inom EU har även stärkts på så vis att det skydd som en skyddsbehövande har fått genom en meddelad skyddsåtgärd i ett EU-land (t.ex. ett kontaktförbud) kan överföras till en annan medlemsstat som den skyddsbehövande beger sig till. En europeisk skyddsorder kan då utfärdas.⁶ Även kontaktförbudsliknande civilrättsliga skyddsåtgärder som meddelats i en medlemsstat ska erkännas och få effekt även i en annan medlemsstat, om den skyddsbehövande beger sig till den staten.⁷

⁶ Europaparlamentets och rådets direktiv 2011/99/EU om den europeiska skyddsordern och lagen (2015:642) om europeisk skyddsorder.

⁷ Europaparlamentets och rådets förordning (EU) nr 606/2013 av den 12 juni 2013 om ömsesidigt erkännande av skyddsåtgärder i civilrättsliga frågor och lagen (2015:197) med kompletterande bestämmelser till EU:s förordning om skyddsåtgärder i civilrättsliga frågor.

3 Bemötande av brottsoffer

3.1 Begreppen brottsoffer och målsägande

Begreppet brottsoffer, som numera förekommer i lagstiftningen, är ett allmänt begrepp för någon som på ett eller annat sätt blivit drabbad av ett brott.⁸

Det juridiska brottsofferbegreppet är målsägande. Begreppet målsägande finns definierat i 20 kap. 8 § rättegångsbalken. Definitionen är till sin innebörd både vag och mångtydig. Den räknar med tre alternativa kategorier av målsägande.

- 1) Den mot vilken brott är begånget – målsäganderätten tillkommer den person som skyddas genom den straffbestämmelse som gärningspersonen brutit mot.
- 2) Den som blivit förnärad av brott – målsäganderätten tillkommer den person som med hänsyn till straffbudets syfte kan anses vara direkt berörd av brottet.
- 3) Den som lidit skada av brott – målsäganderätten tillkommer den person som är skadeståndsberättigad på grund av att brott förövats.

Målsäganden är part i rättegången endast om hon eller han för talan, dvs. framställer ett yrkande om ansvar eller skadestånd.

Vem som i ett visst fall är att anse som målsägande har betydelse i flera avseenden. Den enskilda åtalsrätten, rätten att ange vissa brott till åtal liksom möjligheten att föra talan om enskilt anspråk i anledning av brottet gäller i allmänhet endast den som är att anse som målsägande i förhållande till det begångna brottet. Målsägandetalan har exempelvis inte ansetts vara möjlig vid brottet hets mot folkgrupp, men däremot vid obehörigt avvikande från trafikolycksplats och i mål om förverkande enligt 36 kap. 3 § brottsbalken.

Barn som bevittnat, men inte direkt utsatts för ett brott, ges inte de processuella befogenheter som är förenade med målsägandeställning (se vidare kapitel 8).⁹

I denna handbok kommer begreppet brottsoffer genomgående att användas i den mån det är juridiskt möjligt.

⁸ Se, förutom lag (1994:419) om brottsofferfond, 5 kap. 11 § socialtjänstlagen (2001:453) och 4 a § brottsskadelagen (1978:413).

⁹ Se NJA 2005 s. 712 samt RättsPM 2005:7. Målet gällde bl.a. grov kvinnofridskränkning och fråga om gärningsmannen gjort sig skyldig till ofredande genom att låta makarnas barn bevittna våld och hot mot mamman. HD besvarade frågan nekande och ogillade åtalet i den delen.

Vidare kommer könspronomen hon och han i viss utsträckning att användas, även om Åklagarmyndigheten är medveten om att det finns brottsoffer (liksom andra personer) som inte känner tillhörighet till något av de två juridiska könen. Alla brottsoffer ska, oavsett om de ryms inom tvåkönsnormen eller inte, få ett likvärdigt bemötande.

3.2 Vad är "gott bemötande"?

Frågan om vad begreppet bemötande står för kan indelas i två delar, personbemötande och institutionellt bemötande. Personbemötande handlar om hur medarbetarna uppträder i direkta kontakter med de personer som kommer i kontakt med myndigheten. Institutionellt bemötande tar sikte på hur myndigheten upplevs av de personer som besöker eller på annat sätt kommer i kontakt med myndigheten.¹⁰ Bemötande av brottsoffer handlar om att identifiera och förstå brottsoffrets individuella behov och att svara upp mot dessa behov.

I ett gott bemötande ligger att åklagare och administrativ personal lämnar den som utsatts för brott sådan information som uppfyller brottsoffrets behov, så att hennes eller hans rättigheter blir tillgodosedda. Det kan vara fråga om information om rätt till skadestånd, målsägandebiträde samt andra skydds- och stödåtgärder.

Det goda bemötandet ska ges till alla brottsoffer oavsett kön, könsöverskridande identitet eller uttryck, etnisk tillhörighet, religion eller annan trosuppfattning, funktionsnedsättning, sexuell läggning, ålder eller ställning i samhället.

Brottsoffer ska bemötas korrekt, vänligt och professionellt. Ett professionellt bemötande innebär att visa respekt och förståelse. Vad som uppfattas som bra bemötande är naturligtvis individuellt och beroende av situationen. Den som utsatts för brott kan vara i chock och förvirrad på grund av det som har inträffat. Det är viktigt att de som kommer i kontakt med brottsoffer har grundläggande kunskap om brottsoffers reaktioner och behov. Genom ett professionellt bemötande skapas goda förutsättningar för att ge brottsoffren den rättstrygghet och den trygghet i övrigt som de är berättigade till.

Flertalet brottsoffer är i behov av stöd under kortare eller längre tid efter brottet samt upprepad information och vägledning under brottsutredningen och vid en eventuell rättegång. Det är av avgörande betydelse att brottsoffer känner förtroende för rättsväsendet och att de anmäler att de har utsatts för brott. Därigenom skapas också goda förutsättningar för att lagföra dem som begått brotten.

¹⁰ SOU 2008:106, Betänkande av förtroendeutredningen, se bl.a. s. 120 ff.

Det är av avgörande betydelse både för brottsoffret och för framgången i utredningsarbetet att stöd- och hjälpinsatser sätts in tidigt. Detta framgår av de iakttagelser som gjordes i den granskning av handläggningen av våldsbrott i nära relation och sexualbrott mot kvinnor och barn som Utvecklingscentrum Göteborg genomförde under 2009.¹¹ Att målsägandebiträde förordnades på ett tidigt stadium visade sig nämligen vara den enskilt viktigaste framgångsfaktorn i utredningsarbetet.

Brottsutredningen kan innebära en svår påfrestning för brottsoffret och särskilt betungande kan rättegången vara med återkommande frågor om vad som skett. Brottsoffret ska känna tillit och säkerhet inför sin uppgift som bevisperson i rättegången. Brottsoffret ska ges möjlighet att lämna en fri berättelse och frågor ska ställas med respekt för hennes eller hans integritet, men det är en missriktad hänsyn att undvika att ställa ingående frågor om vad hon eller han varit med om. Det ligger i brottsoffrets intresse att få lämna en så detaljerad berättelse som möjligt. Denna berättelse utgör normalt den centrala bevisningen och har således avgörande betydelse för utgången i målet.

Om brottsoffret inte ges möjlighet att lämna en utsaga av sådan kvalitet som tillsammans med övrig utredning i målet krävs för fällande dom innebär det att den som utsatts för brott riskerar att inte få sina rättigheter tillgodosedda.

¹¹ Se Rapporten Tvångsmedelsanvändning och beslutsfrister m.m. vid vålds- och sexualbrott i nära relation och mot barn, februari 2010.

4 Brottsoffers rättigheter i brottmålsförfarandet

4.1 Inledning

En av de viktigaste frågorna för brottsoffret är att få relevant och begriplig information i den egna saken. Den som utsatts för brott har behov av att förstå hur den fortsatta rättsprocessen går till samt vilka krav som kommer att ställas på hennes eller hans deltagande i processen. Vissa delar av det som ingår i ett gott bemötande regleras i rättegångsbalken och förundersökningskungörelsen, framför allt myndigheternas skyldighet att lämna information och att ta till vara brottsoffrets intressen exempelvis i skadeståndshänseende.

4.2 Under förundersökningen

Skyldigheten för polis och åklagare att lämna information till brottsoffret i olika stadier av förundersökningen regleras i 13 a-e §§ förundersökningskungörelsen. En allmän princip är att information ska lämnas på ett tidigt stadium. Brottsoffret intar inte partsställning i något skede av förundersökningen och har därför ingen rätt till partsinsyn i förundersökningsarbetet.¹²

Polis och åklagare är skyldiga att underrätta och informera den som utsatts för brott om bl.a. enskilt anspråk, ersättning enligt brottsskadelagen, möjligheten att begära målsägandebiträde, få stödperson och att ansöka om kontaktförbud samt om möjligheten att få besked om tidpunkt och plats för sammanträden i rätten och att få dom eller slutligt beslut i målet (se 13 a-d §§, 14 § samt 14 a-b §§ förundersökningskungörelsen).

Brottsoffer ska också så snart som möjligt, om det behövs, underrättas om när ett frihetsberövande hävs. Det är den som beslutar om att häva ett gripande, dvs. i de flesta fall åklagaren, som är ansvarig för att brottsoffret underrättas. Åklagaren ansvarar även för underrättelse om att ett beslut om anhållande eller häktning hävs. Den behovsprövning som ska ske torde innefatta en skyldighet att beakta såväl brottsoffrets önskemål om att få respektive inte få del av informationen, som risken för skada för den som är misstänkt. Den faktiska underrättelsen kan delegeras till t.ex. polisen.¹³

¹² Se Peter Fitger, Rättegångsbalken, sid. 23:74 f. Se även dom meddelad av Kammarrätten i Stockholm den 21 december 2010 i mål nr. 5380-10 samt JO 1995/96 s. 50.

¹³ Se 13 c § förundersökningskungörelsen och Ds 2014:14 Genomförande av brottsofferdirektivet, s. 85.

Brottsoffret har rätt att ha med sig en stödperson vid förhör under förundersökningen om närvaron inte bedöms vara till men för utredningen (se 23 kap. 10 § 5 st. rättegångsbalken). Det är förundersökningsledaren som avgör om stödpersonens närvaro utgör men eller inte. Förundersökningsledaren har enligt samma lagrum möjlighet att förordna att vad som förekommit vid förhör inte får uppenbaras. En stödperson har inga processuella befogenheter och kan närvara tillsammans med målsägandebiträdet. Polisen ska i tidigt skede göra en individuell skyddsbedömning för att fastställa om brottsoffret har behov av särskilda skyddsåtgärder. Om brottsoffret enligt polisens bedömning har ett behov av sådana skyddsåtgärder inträder ytterligare rättigheter, såsom att upprepade förhör ska hållas av samma förhørsledare och att brottsoffret kan begära att förhørsledaren ska vara en person med visst kön om det gäller brott enligt 4 kap. 1-5 §§ och 6 kap. brottsbalken, lagen om förbud mot könsstympning av kvinnor samt i vissa andra fall.¹⁴ Brottsoffer under 18 år ska alltid anses ha ett särskilt skyddsbehov.

Brottsoffret har enligt 22 kap. 1 § samt 12 kap. 1 § och 22 § rättegångsbalken rätt att få sin skadeståndstalan prövad i brottmålet. Som en följd av detta har polis och åklagare en skyldighet att lämna information till målsäganden om rätten att få sitt skadeståndsanspråk utrett och skadeståndstalan förd av åklagaren.

Om förundersökningen läggs ned eller åklagaren beslutar att inte väcka åtal har den som är brottsoffer (under vissa förutsättningar) rätt till underrättelse om detta, samt möjlighet att begära omprövning och/eller överprövning av beslutet. Samma gäller för beslut att inte inleda förundersökning.

Den som är brottsoffer har också rätt till viss anonymitet i förundersökningsprotokollet enligt 21 § 3 st. och 21 a § förundersökningskungörelsen och rätt till visst identitetsskydd när det gäller uppgifter i stämningsansökan enligt 45 kap. 9 § rättegångsbalken.

4.3 Under huvudförhandlingen

Målsäganden kan vara part i rättegången och har då vissa processuella rättigheter. En av dessa är målsägandens rätt att biträda åtalet enligt 20 kap. 8 § rättegångsbalken. Regeln ger målsäganden rätt att aktivt medverka i huvudförhandlingen. Målsäganden kan oberoende av åklagaren yrka ansvar, justera åtal, åberopa bevisning och ställa frågor till dem som hörs under rättegången. Att biträda åtalet innebär samtidigt att målsäganden riskerar att ådra sig ansvar för rättegångskostnader som hänför sig till de egna processuella aktiviteterna, som t.ex. att åberopa egen bevisning. Slutligen har

¹⁴ Se 5 b § och 13 f § förundersökningskungörelsen (1947:948).

målsäganden rätt att överta åtalet om åklagaren lägger ned detta (på grund av bevisvårigheter) med stöd av 20 kap. 9 § rättegångsbalken.

Brottsoffret har rätt att begära medhörning, dvs. rätt att begära att den tilltalade eller åhörare inte ska närvara vid förhöret (se 36 kap. 18 § samt 37 kap. 3 § rättegångsbalken). Brottsoffret har enligt 36 kap. 10 § rättegångsbalken rätt till visst skydd av sin identitet under förhöret om namnet ingår i kvalificerad skyddsidentitet.

Brottsoffret har inte en obetingad rätt att ta del av förundersökningsprotokollet, men får anses ha en insyns rätt som omfattar i vart fall den del av protokollet som avser åtal som målsäganden biträder.¹⁵

Brottsoffret har rätt att bemötas med respekt även under huvudförhandlingen. Det är rättens ordförande som enligt 5 kap. 9 § rättegångsbalken har det yttersta ansvaret för ordningen i rättssalen och det ankommer på ordföranden att i mål om sexualbrott liksom i andra mål se till att parterna bl.a. under olika förhör håller sig till de för målet väsentliga frågorna (jfr 46 kap. 4 § 2 st. rättegångsbalken) och att parterna inte genom formen eller arten av sina frågor försvårar för förhörspersonerna att lämna riktiga och vederhäftiga uppgifter.¹⁶ Åklagaren bör inte tveka att vid behov rikta ordförandens uppmärksamhet på ovidkommande eller otillbörliga frågor eller beteenden.

4.4 Efter huvudförhandlingen

Målsägande har rätt att få en kopia av domen i de fall målsäganden är part i målet eller har begärt att få del av avgörandet (30 kap. 7 § 6 st. rättegångsbalken och 27 § förordningen [1996:271] om mål och ärenden i allmän domstol).

Målsäganden har rätt att överklaga domen i såväl ansvarsdelen som skadeståndsdelen.

Målsäganden har, om hon eller han fått sig tilldömt ett skadestånd, rätt att få hjälp av Kronofogdemyndigheten att driva in skadeståndet.

En viktig fråga för brottsoffret är även vad som sker efter domstolsprocessen, exempelvis fråga om verkställighet av fängelsestraff eller verkställighet av fängelsestraff genom intensivövervakning med elektronisk kontroll.

Verkställighet i anstalt ska vara utformad på sådant sätt att den som är intagen inte utsätter brottsoffret för nya brott. Kriminalvården har därför en skyldighet att underrätta brottsoffret om vissa förhållanden som t.ex. placering, vistelser utanför anstalten och rymningar. Kriminalvården har

¹⁵ Denna ståndpunkt har intagits av Insynsutredningen i dess slutbetänkande Partsinsyn enligt rättegångsbalken (se SOU 2010:14 s. 304). Samma rätt till insyn gäller även förmyndaren, målsägandebiträdet eller den särskilda företrädaren.

¹⁶ Se bl.a. SOU 2001:14 s. 349.

vidare skyldighet att underrätta brottsoffret om fängelsestraff som verkställs genom nämnda intensivövervakning med elektronisk kontroll. Underrättelse till brottsoffret ska även innehålla information om de regler som gäller för kontaktförbud. Motsvarande bestämmelser finns när det gäller slutna ungdomsvård och rättspsykiatrisk tvångsvård.¹⁷

¹⁷ Se 35-36 §§ fängelseförordning (2010:2010), 27-28 §§ häktesförordning (2010:2011), 10 § förordning (1994:1060) om intensivövervakning med elektronisk kontroll, 21 § lag (1998:603) om verkställighet av slutna ungdomsvård samt 28 § lag (1991:1129) om rättspsykiatrisk vård.

5 Objektivitetsprincipen

Åklagaren ska iaktta sin skyldighet att vara objektiv under hela rättsprocessen.

Åklagarens objektivitetsplikt utgör inte något hinder mot ett gott bemötande.

5.1 Allmänt

Objektivitetsprincipen är en grundläggande princip för att säkerställa de enskildas rättssäkerhet. Åklagaren ska enligt 23 kap. 4 § rättegångsbalken bedriva förundersökningar objektivt. Vid en förundersökning ska omständigheter och bevis som talar såväl för som mot den som är misstänkt beaktas. Det finns en skyldighet att självständigt och aktivt söka efter, ta till vara och beakta dessa omständigheter och bevis.

Förundersökningen ska bedrivas så att inte någon i onödan utsätts för misstanke eller orsakas kostnad eller olägenhet. Den ska dessutom bedrivas så skyndsamt som omständigheterna medger och den ska läggas ned om det inte längre finns anledning att fullfölja den.

Objektivitetsprincipen gäller för åklagaren under hela rättsprocessen. Kravet på objektivitet gäller vid förstadiet till en förundersökning, under pågående förundersökning och även efter det att åtal har väckts (23 kap. 4 § och 45 kap. 3 a § rättegångsbalken¹⁸). Efter att åtal har väckts har åklagaren en grundläggande uppgift att verka för en materiellt riktig dom. Den primära uppgiften för åklagaren under brottmålsrättegången är därför inte att få en fällande dom, utan att medverka till en objektivt riktig dom.¹⁹

5.2 Objektivitetsprincipen och åklagarens förhållande till brottsoffret

Åklagaren är skyldig att tillvarata brottsoffrets intressen, bl.a. genom att utreda och i stor utsträckning föra brottsoffrets skadeståndstalan. Åklagaren intar således en ombudsliknande ställning när brottsoffrets skadeståndstalan förs. Av detta följer en lojalitetsplikt som liknar den som en advokat har i

¹⁸ Respektive lagrum i dess lydelse fr.o.m. den 1 juli 2016 (SFS 2016:546).

¹⁹ Prop. 2015/16:68 Förstärkt rättssäkerhet och effektivitet i förundersökningsförfarandet, s. 35.

tvistemål. Lojalitetsplikten kan komma i konflikt med objektivitetsplikten. När så sker anses objektivitetsplikten ha företräde framför lojalitetsplikten.²⁰

Objektivitetsplikten utgör inte något hinder mot ett gott bemötande. Att vara objektiv innebär att genom ett professionellt agerande ge brottsoffret ett personligt bemötande. Detta kan ske genom att åklagaren lyssnar aktivt på brottsoffret, uppträder med empati och visar respekt. Att vara objektiv medför också en skyldighet att bemöta och behandla alla brottsoffer likvärdigt oavsett kön, könsöverskridande identitet eller uttryck, etnisk tillhörighet, religion eller annan trosuppfattning, funktionsnedsättning, sexuell läggning, ålder eller ställning i samhället.

Objektivitetsprincipen hindrar inte åklagaren att lämna information av allmän karaktär till brottsoffret, exempelvis hur en rättegång går till och vilka regler som gäller. Åklagaren får däremot inte diskutera eller ge råd till brottsoffret om vad som bör eller ska sägas under förhöret vid huvudförhandlingen. Det kan inte anses förenligt med objektivitetsplikten att åklagaren vid möte med brottsoffret före huvudförhandlingen ställer sådana frågor eller gör sådana påpekanden som gör det möjligt för brottsoffret att rätta till sina uppgifter där de är oklara enligt förundersökningen.

Det är självklart att uppgifter från brottsoffret till åklagaren om hotbilder och särskilda önskemål om bemötande vid huvudförhandlingen ska vidarebefordras till domstolen.

²⁰ Se bl.a. Lars Heuman i JT 2004/05 s. 59.

6 Åklagaren och mötet med brottsoffret

Åklagaren ska vid kontakt med brottsoffer uppträda professionellt, korrekt och medkännande.

Åklagaren ska bemöta brottsoffer likvärdigt oavsett kön, könsöverskridande identitet eller uttryck, etnisk tillhörighet, religion eller annan trosuppfattning, funktionsnedsättning, sexuell läggning, ålder eller ställning i samhället.

Åklagaren ska vara tillmötesgående i fråga om brottsoffrets önskemål om samtal per telefon eller personligt sammanträffande.

Åklagaren ska oavsett brottets svårighetsgrad ta sig tid till att möta brottsoffret före huvudförhandling.

Brottsoffret behöver ett korrekt och professionellt bemötande och åklagaren har i detta sammanhang ett ansvar för att vara tillmötesgående. Ett möte med brottsoffret står inte i strid med objektivitetsprincipen så länge åklagaren iakttar sin självständighet samt uppträder korrekt och professionellt. Åklagaren ska bemöta brottsoffer likvärdigt oavsett kön, könsöverskridande identitet eller uttryck, etnisk tillhörighet, religion eller annan trosuppfattning, funktionsnedsättning, sexuell läggning, ålder eller ställning i samhället.

Åklagaren bör under pågående förundersökning i fråga om allvarlig brottslighet ha kontakt med brottsoffret eller brottsoffrets ombud, företrädare eller förmyndare och då lämna allmän information om ärendet och vad som kan förväntas ske i utredningen. Därutöver bör åklagaren ha en välvillig inställning i fråga om brottsoffrets önskemål om att ha samtal per telefon eller vid ett personligt möte. Ett sådant samtal kan vara en del i en aktiv förundersökningsledning och åklagaren kan då bilda sig en uppfattning om brottsoffrets situation samt behov av t.ex. målsägandebiträde.

Åklagaren bör vid nedläggning av förundersökningen i omfattande eller svårbedömda fall vid en personlig kontakt förklara beslutets innebörd för brottsoffret. Om det är lämpligt kan förklaringen istället lämnas till företrädaren för brottsoffret. I situationer då brottsoffret är ett barn är det

särskilt angeläget att brottsoffret förstår varför ett ärende inte leder till rättegång.²¹

Åklagaren ska tillse att brottsoffret får den information som hon eller han behöver inför rättegången.

Åklagaren ska före rättegången oavsett brottets svårighetsgrad ta sig tid till att möta brottsoffret. Ett sådant möte kan ge brottsoffret en känsla av trygghet och delaktighet i processen. Ett brottsoffer får även vid sådant tillfälle möjlighet att framföra särskilda önskemål, t.ex. om att få höras i den tilltalades utvaro (medhörning).

Det kan i vissa fall finnas skäl att dokumentera det som framkommer vid möte eller telefonsamtal med brottsoffret. Detta gäller framförallt om brottsoffret lämnar nya uppgifter i sak. När brottsoffret lämnar nya uppgifter i sak finns det anledning att komplettera förundersökningen. En sådan komplettering ska delges den tilltalade.

Åklagaren kan inte och bör inte engagera sig på samma sätt som målsägandebiträdet. I doktrinen har framhållits att åklagaren inte får engagera sig personligt i brottsoffrets sak, att brottsoffrets berättelse kan förlora sitt bevisvärde vid omfattande åklagarhjälp samt att åklagaren kan hålla sig objektiv genom att hålla en viss distans till aktörerna i rättsprocessen.²² Åklagaren bör således undvika att samåka med, äta lunch med eller ha annan liknande kontakt med brottsoffer.

²¹ Se Utvecklingscentrum Göteborg, Handbok, Handläggning av ärenden rörande övergrepp mot barn.

²² Se bl.a. Gunnel Lindberg, Om åklagareetik, SvJT 1997, s. 203-205, och Lars Heuman i JT 2004/05 s. 59.

7 Hjälp och stöd till brottsoffer

Åklagaren ska tidigt under förundersökningen begära förordnande av målsägandebitråde eller särskild företrädare för barn.

Åklagaren ska verka för att målsäganden får möjlighet att åtföljas av stödperson vid förhör under förundersökningen och under rättegången.

7.1 Inledning

Att uppträda i en brottmålsutredning, alltifrån det inledande skedet i förundersökningen till dess att domstolsprocessen är avslutad, kan medföra stor påfrestning för ett brottsoffer. I en utredning handlar det ofta om att uppgifter från brottsoffret utgör den väsentligaste bevisningen. Detaljerade och hållfasta berättelser är en förutsättning för att nå rättssäkra och hållbara domar. Åklagaren har ett ansvar för att skapa förutsättningar för att brottsoffret ska känna sig säker och trygg under hela förfarandet.

7.2 Målsägandebitråde och stödperson

Målsägandebitråde ska enligt 1 § lagen (1988:609) om målsägandebitråde förordnas när förundersökning har inletts. Det är domstolen som beslutar om detta. Ett tidigt förordnande av ett målsägandebitråde innebär att brottsoffret kan få hjälp och stöd redan vid första förhöret. Det kan vara avgörande för brottsoffrets fortsatta medverkan i utredningen. Åklagare och polis har en skyldighet att utan dröjsmål vidarebefordra önskemål om målsägandebitråde genom att göra framställan till rätten. Att avvakta med sådan framställan för att t.ex. se hur utredningen utvecklas är inte tillåtet.²³ Skyldigheten att anmäla målsägandens önskemål om målsägandebitråde till rätten är således undantagslös. Det är rättens uppgift, inte åklagarens, att pröva om och när behov av biträde finns. Däremot står det åklagaren fritt att i ett missiv till rätten ange sin ståndpunkt i frågan om målsägandebitråde bör förordnas.

Något hinder mot att utan begäran från brottsoffret förordna målsägandebitråde finns inte. Åklagaren bör även om brottsoffret under förundersökningen inte uttalat sig i frågan om biträde överväga att göra en anmälan till domstolen.²⁴

²³ Se bl.a. JO:s beslut den 12 maj 2009 i ärende 2538-2008 och JO 2004/05 s. 90 samt RÅ-A 2004/0538.

²⁴ Se Utvecklingscentrum Göteborg, Handbok, Handläggning av fridskränkingsbrotten.

Om brottsoffret uttryckligen motsatt sig att målsägandebitråde förordnas, bör enligt motiven något förordnande däremot inte ske.²⁵

Den som har utsatts för sexualbrott har enligt huvudregeln rätt att få målsägandebitråde förordnat för sig. Från denna huvudregel görs undantag endast när det är uppenbart att sådant behov inte finns.

Även den som har utsatts för brott i nära relation eller ett grovt våldsbrott eller det brottsoffer som annars har ett särskilt behov av sådant stöd får normalt målsägandebitråde förordnat för sig. Om någon som är under 18 år har utsatts för brott av vårdnadshavare eller någon som står i en nära relation till barnets vårdnadshavare ska, beroende på omständigheterna, antingen barnets andre vårdnadshavare och ett målsägandebitråde förordnas eller en särskild företrädare för barn förordnas.²⁶

Brottsoffer har rätt att åtföljas av lämplig person som personligt stöd (stödperson) vid förhör under förundersökning och vid huvudförhandling.²⁷

Vid förhör under förundersökning har stödpersonen rätt att närvara om det inte är till men för utredningen.²⁸ Under huvudförhandling har stödpersonen rätt att närvara även om brottsoffret inte är part i målet. Det är brottsoffret själv som avgör om hon eller han vill ha med sig en sådan stödperson och brottsoffrets valmöjlighet är oberoende av om ett målsägandebitråde förordnats eller inte.

Stödpersonens uppgift i rättssalen är enbart att utgöra ett moraliskt stöd för brottsoffret, vilket medför en möjlighet att t.ex. begära paus i huvudförhandlingen eller att fästa rättens uppmärksamhet på att en viss fråga är särskilt påfrestande för brottsoffret, men däremot inte att företa rättegångshandlingar såsom att ställa frågor i sak till brottsoffret eller tilltalad eller att lämna synpunkter på frågors relevans (se prop. 1986/87:89). Stödperson kan vara en kontaktperson enligt socialtjänstlagen, en kurator eller en representant för en ideell organisation såsom brottsofferjour eller kvinnojour. Även närstående till brottsoffret kan vara stödperson.²⁹ Personer som kan tänkas komma att åberopas som vittnen är av uppenbara skäl olämpliga som stödpersoner.

En viktig skillnad mellan målsägandebitråde och stödperson är således att målsägandebiträdet förordnas av domstol, har juridiska befogenheter och kan företa rättegångshandlingar.

Brottsoffret kan även få stöd av polisiära brottsoffer- och personsäkerhets- handläggare som finns vid Polismyndighetens polisområden.

²⁵ Prop. 1989/90:158 s. 6. Se även RÅ-A 2004/0538 och 0658.

²⁶ Se Utvecklingscentrum Göteborgs handböcker Handläggning av fridskränkingsbrotten och Handläggning av ärenden rörande övergrepp mot barn.

²⁷ Se 20 kap. 15 § 1 st. och 23 kap. 10 § 5 st. rättegångsbalken.

²⁸ Se 23 kap. 10 § 5 st. rättegångsbalken.

²⁹ Prop. 1983/84:105 s. 63.

7.3 Kontaktförbud m.m.

Kontaktförbud är en viktig skyddsåtgärd för brottsoffer. Frågor om kontaktförbud ska handläggas skyndsamt. Handläggningen av kontaktförbudsärenden behandlas i handboken [Kontaktförbud](#) utgiven av Utvecklingscentrum Göteborg.

Inom EU kan brottsoffer erbjudas skydd genom att ett kontaktförbud (eller annan jämförlig skyddsåtgärd) som meddelats i ett medlemsland kan överföras till ett annat medlemsland som brottsoffret beger sig till. Det kan då utfärdas en europeisk skyddsorder.³⁰

7.4 Tolk

För målsägande som inte behärskar svenska finns det, såväl under förundersökning som i domstol, en obligatorisk rätt till tolk.³¹ Vid vissa typer av brott, såsom brott mot 6 kap. brottsbalken, hedersrelaterade brott eller könsstympling av kvinnor, kan en tolk av visst kön vara att föredra. Det får anses olämpligt att använda familjemedlem eller vän till familjen som tolk.³²

7.5 Brottsoffer med funktionsnedsättning

7.5.1 Allmänt

Personer med funktionsnedsättning ska ges tillgång till rättssystemet på samma villkor som alla andra. För den som behöver eller anser sig vara i behov av stöd att utöva sin rätt finns möjlighet till bl. a. stödperson, målsägandebiträde och tolk.³³

7.5.2 Definitioner

Med funktionsnedsättning avses nedsättning av fysisk, psykisk eller intellektuell funktionsförmåga. En funktionsnedsättning kan uppstå till följd av sjukdom eller annat tillstånd eller till följd av en medfödd eller förvärvad skada. Sådana sjukdomar, tillstånd eller skador kan vara bestående eller av övergående natur. Det är vanligt att en och samma person har flera funktionsnedsättningar samtidigt. Med funktionshinder avses en sådan begränsning som en funktionsnedsättning innebär för en person i relation till

³⁰ Se avsnitt 2.

³¹ Se 5 kap. 6 § och 23 kap. 16 § rättegångsbalken.

³² Se Utvecklingscentrum Göteborg, [Handbok, Hedersrelaterat våld](#).

³³ Se FN:s konvention om rättigheter för personer med funktionsnedsättning som trätt i kraft den 3 maj 2008. Konventionstexten finns nedtecknad i prop. 2008/09:29 Mänskliga rättigheter för personer med funktionsnedsättning. Konventionen har ratificerats av Sverige och trätt i kraft den 14 januari 2009.

omgivningen.³⁴ Begränsningar kan vara svårigheter att klara sig själv i det dagliga livet, bristande delaktighet i arbetslivet, i sociala relationer, i fritids- och kulturaktiviteter samt i utbildning.

7.5.3 Handläggningen

Det är viktigt att redan då förundersökningen inleds känna till vilken typ av funktionsnedsättning som förekommer hos brottsoffret. Vissa typer av funktionsnedsättningar är tydliga för utomstående, medan t.ex. neuropsykiatriska funktionsnedsättningar kan vara "osynliga". Det kan därför vara bra att fråga brottsoffret, om det finns anledning att anta att hon eller han har en funktionsnedsättning och/eller om det finns behov av hjälpmedel. På så sätt kan missförstånd, orimliga krav eller felaktiga förväntningar på förhörspersonen undvikas. Brottsoffrets svar ska respekteras, samtidigt som det är viktigt att ha i åtanke att personen själv kan vara omedveten om sin funktionsnedsättning eller kanske inte vill tala om den.³⁵

Kunskapen om hur brottsoffret ska bemötas kan inhämtas genom kontakt med den aktuella intresseorganisationen, den gode mannen, den behandlande läkaren eller annan sakkunnig. Att ha inhämtat sådan kunskap kan sedan vara avgörande för hur brottsoffret upplever mötet med polis och åklagare, vilket kan påverka möjligheterna för brottsoffret att kunna berätta vad hon eller han har upplevt. Det kan också vara av särskild stor betydelse att förordnande av målsägandebiträde sker i ett mycket tidigt skede av utredningen.

Inför förhöret gäller det att anpassa rådande förhållanden till brottsoffrets individuella förutsättningar. Förhöret kan avse en vuxen person med exempelvis ett barns utvecklingsnivå och då är förhöret att jämställa med ett barnförhör. Förhöret kan kanske inte hållas omedelbart i samband med anmälningsupptagningen utan behöver skjutas upp till ett senare tillfälle. Detta kan vara ett problem eftersom brottsoffret då kan ha svårigheter att minnas. En metod vid en akut situation kan vara att låta brottsoffret skriva ned eller teckna händelseförloppet. En sådan metod kan t.ex. användas när brottsoffret är hörselskadat och en teckentolk inte kan nås.³⁶ Det kan vara till fördel för brottsoffret om förhöret hålls i vardagsmiljö. Det kan t.ex. vara i gruppboendet eller i skolan. Det är angeläget att förbereda brottsoffret på det kommande förhöret och bl.a. berätta om vem eller vilka som kommer att vara närvarande.

³⁴ 1177 Vårdguiden, hämtad den 19 maj 2015 från <http://www.1177.se/Fakta-och-rad/Sjukdomar/Funktionsnedsattning/>

³⁵ Karin Andersson, Våldsamt osynligt En bok om brottsutsatthet och funktionsnedsättning, Brottsofferjouren 2015, s. 95.

³⁶ Denise Malmberg och Kerstin Färm, Dolda Brottsoffer, Polismyndighetens och Socialtjänstens hantering av brott och övergrepp mot personer med funktionshinder 2008, s. 78.

8 Särskilt om barn

Om ett barn bevittnat våld mot närstående ska åklagaren tillse att detta utreds och dokumenteras under förundersökningen.

8.1 Inledning

Med barn avses människor som inte fyllt 18 år. Barns sätt att ta emot och tolka information skiljer sig från den vuxnes och är beroende av ålder och erfarenhet. Det handlar bl.a. om barnets villkor och vilket stöd som barnet har. Trygghet är av väsentlig betydelse. Det som är känt är tryggt. Att ha kontroll skapar känslor av säkerhet och att behärska situationen. I okända situationer kan miljöer och personer verka spännande, men kan också skapa osäkerhet och oro. Kunskap om vad som ska hända skapar trygghet och ett förberett barn klarar bättre av att samarbeta. För att minska rädsla är det viktigt att barnet förstår vad som ska ske. Information gör det okända känt och det blir mindre skrämmande.

Barn har inte samma möjlighet som vuxna att göra polisanmälan och vet inte alltid att en handling är brottslig. Detta gäller särskilt när förövaren står i nära relation till barnet.

Barns rättigheter under brottmålsförfarandet behandlas i handboken [Handläggning av ärenden rörande övergrepp mot barn](#) utgiven av Utvecklingscentrum Göteborg

8.2 Barnkonventionen

FN:s konvention om barnets rättigheter är ett rättsligt bindande, internationellt instrument som innehåller bestämmelser om mänskliga rättigheter för barn.³⁷ Konventionen fastslår bl.a. att barn är individer med egna rättigheter och ett människovärde samt att barn har speciella behov av skydd och stöd.

Barnkonventionen ger en universell definition av vilka rättigheter som ska gälla för alla barn i hela världen och bygger på fyra grundläggande och allmänna principer enligt följande.

- Artikel 2 om ickediskriminering

³⁷ Konventionen, som kallas för Barnkonventionen, antogs av FN:s generalförsamling den 20 november 1989. Sverige har ratificerat konventionen 1990 och därigenom förbundit sig folkrättsligt att förverkliga den.

- Artikel 3 om barnets bästa
- Artikel 6 om barnets överlevnad
- Artikel 12 om barnets rätt att komma till tals

Det är en grundtanke i konventionen att barn har fullt och lika människovärde. Barnets bästa ska komma i första hand vid alla åtgärder som berör barn. Barnets rätt att komma till tals är absolut.

8.2.1 Riktlinjer för barn som är brottsoffer och vittnen

FN har även beslutat om en resolution innehållande riktlinjer som särskilt handlar om det juridiska regelverket och barnets rättigheter som brottsoffer.³⁸ Riktlinjerna utgår från de mänskliga rättigheterna och bygger på Barnkonventionens bestämmelser. Riktlinjerna ger uttryck för ett antal grundläggande principer, såsom värdighet, ickediskriminering, barnets bästa samt skydd av barn. Riktlinjerna är inte bindande men syftet är bl.a. att de ska vara ett redskap i utvecklingen av nationell lagstiftning. Riktlinjerna ska vidare ge vägledning i det löpande arbetet för aktörerna i rättsväsendet samt andra som möter barn. Det är tänkt att riktlinjerna ska implementeras genom utbildning.

8.3 Barn som bevittnat våld mot närstående

Barn som bevittnat våld mot närstående är inte målsägande i juridisk mening.³⁹ Barn i en sådan situation har likväl ansetts vara brottsoffer enligt socialtjänstlagen. En av Socialtjänstens huvuduppgifter är att verka för att barn som utsatts för brott och deras närstående får stöd och hjälp. Socialtjänsten ska särskilt beakta barnets situation samt behov av hjälp och stöd, då barnet bevittnat våld eller övergrepp av eller mot närstående vuxna.

Barn har vidare som vittne möjlighet att få brottsskadeersättning enligt brottsskadelagen.⁴⁰ Barnets möjlighet till brottsskadeersättning kräver dock att det finns dokumentation kring vad som skett i samband med händelsen.

Det gäller här att särskilt uppmärksamma barnets närvaro och iakttagelser. Enligt 20 § förundersökningskungörelsen (1947:948) ska uppgift om att det funnits ett barn som har bevittnat brottet och i så fall var barnet har befunnit sig antecknas i förundersökningsprotokollet. Det är därför angeläget att barnets spontana berättelse och reaktion dokumenteras i en promemoria

³⁸ UN Guidelines on Justice in Matters involving Child Victims and Witnesses of Crime, Economic and Social Resolution 2005/20 of 22 July 2005. Riktlinjerna i originalversion och i svensk översättning finns att läsa på Brottsoffermyndighetens hemsida <http://www.brottsoffermyndigheten.se/>

³⁹ Se avsnitt 3.1.

⁴⁰ På Brottsoffermyndighetens hemsida finns ytterligare information om brottsskadeersättning.

redan vid anmälningsupptagningen.⁴¹ Om barnet är under 15 år och närstående till part uppkommer sedan frågan om vem som ska ta ställning till om barnet ska vittna. Rättegångsbalken ger inga klara svar på den frågan. Utvecklingscentrum Göteborg redogör i rättspromemorian Barn som vittnen i brottmål för rättsläget och lämnar även vissa rekommendationer för handläggningen.⁴² Vid förhör med brottsoffer, andra vittnen och misstänkta är det viktigt att frågor ställs om barnets närvaro och reaktion.

De inledande förundersökningsåtgärderna har således mycket stor betydelse för barnet och för den fortsatta utredningen. För barnets möjlighet till brottsskadeersättning kan de åtgärderna vara helt avgörande.

⁴¹ Se Utvecklingscentrum Göteborg, [Handbok, Handläggning av ärenden rörande övergrepp mot barn](#).

⁴² Se Utvecklingscentrum Göteborg, Barn som vittnen i brottmål - Konflikten mellan vårdnadshavarens bestämmanderätt och utredningsintresset [RättsPM 2014:3](#).